

Wouter Helmer,
Gerard Litjens en
Willem Overmars

Levende natuur in een nieuw cultuurlandschap

Natuurontwikkeling in Nederland is op de eerste plaats nadenken over de vraag hoe 20 miljoen mensen en een vitaal natuurlandschap duurzaam kunnen samenleven. Met het rivierengebied als werkterrein onderzoeken wij een aantal mogelijkheden. Dit gebeurt zowel vanuit onze nieuwsgierigheid naar de rijkdom van het ecosysteem, als uit een interesse in veranderende cultuurpatronen.

Zeven leerjaren

Sinds 1988 werken Stroming B.V. (planvorming) en de daaraan gekoppelde Stichting Ark (onderzoek en beheer) aan natuurontwikkeling in het Nederlandse rivierengebied. De laatste jaren gebeurt dit in nauwe samenwerking met en namens het Wereld Natuur Fonds. Het werk bestaat uit:

- Het opsporen van ecologisch kansrijke lokaties
- Het zoeken van een economisch draagvlak voor natuurontwikkeling door samenwerking met ontgronders, rivierbeheerders, drinkwaterwinners, recreatieondernemers e.a., voorzover hun activiteiten de ontwikkeling van natuur en landschap ten goede komen
- Het opstellen van integrale natuur- en landschapsplannen voor rivier- en beekdalsystemen
- Uitvoering van die plannen
- Aanvangsbeheer wat zich vooral richt op het aaneensluiten van steeds grotere natuurgebieden en het opstarten van natuurlijke begrazing
- Uitgebreide voorlichting over de ontwikkelingen in het terrein
- Verslaglegging d.m.v. jaarverslagen, diaries en videoreportages
- Veldlessen voor het basisonderwijs
- Na enige jaren : overdracht van de nieuwe natuurgebieden aan een natuurbeheersorganisatie

Millingerwaard, drie jaar na gebruik als boerenweiland ; duinvorming en hoogwaterkolken (foto: W. Helmer).

Zo zijn de afgelopen jaren een twintigtal voorbeeldgebieden voor natuurontwikkeling langs de Nederlandse rivieren gerealiseerd. Praktijkervaring met de uitvoering van de plannen, het aanvangsbeheer, de ontwikkeling van flora en fauna, het publieksgedrag enz., wordt weer gebruikt om nieuwe plannen te verbeteren.

Deze werkwijze heeft ons in zeven jaar veel geleerd over de natuur van het rivierengebied, maar ook over de culturele en beleidsmatige context waarbinnen natuurontwikkeling zich in Nederland afspeelt. Onze zienswijze op natuurontwikkeling zullen we aan de hand van een aantal thema's en met illustraties uit de voorbeeldgebieden bespreken.

Moderne oernatuur

Onder natuurontwikkeling in het rivierengebied verstaan we het creëren van meer bewegingsruimte voor de rivier, een grotere invloed van grondwaterstromen en vrij rondtrekkende grote herbivoren. Het gaat kortom om meer ruimte voor de in dit gebied karakteristieke, landschapsvormende natuurprocessen.

Deze aanpak heeft in enkele jaren tijd al tot de terugkeer van in Nederland vergeten levensgemeenschappen geleid. Stromende nevengeulen en rivierkwelstrangen, levende rivierduinen en begraasde oibossen: het zijn slechts enkele componenten in het nieuwe rivierenlandschap.

We praten wel eens over de ontwikkeling van oernatuur. Dit betekent geen terugkeer naar vroeger of naar een natuur zonder menselijke bemoeienis, zoals sommige critici willen doen geloven. Het is oernatuur in de zin van oorspronkelijke natuur, zoals die zich spontaan ontplooit, wanneer wij haar de ruimte geven. Het is het tegendeel van natuur, waarvan de ontwikkeling door een gericht menselijk beheer bepaald wordt.

Stedelijk Nederland

Als reactie op de dagelijkse leefomgeving, die een steeds kunstmatiger karakter krijgt, gaat een groeiende groep mensen op zoek naar wildernis-ervaringen in vrij toegankelijke natuurgebieden. Deze herwaardering van spontane natuur valt in het rivierengebied onder meer af te lezen aan de recente ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden in steden als Arnhem (Meinerswijk), Deventer (Ossenwaard) en Maastricht (Hochter Bampd, Kleine Weerd) en aan soortgelijke plannen rond Culemborg en Tiel.

Tegelijkertijd leggen woningbouw, recreatie, delfstoffen- en drinkwaterwinning een steeds grotere claim op het buitengebied. Nederland ontwikkelt zich kortom in snel tempo van een grotendeels agrarische naar een steeds stedelijker samenleving. Dit onomkeerbare proces vraagt om een herbezinning op de relatie natuur-cultuur, omdat tot voor kort de meeste natuurwaarden gekoppeld waren aan enigerlei vorm van landbouwkundig gebruik.

Voormalig boerenweiland in de Millingerwaard na drie jaar natuurlijke begrazing (foto: W. Helmer).

Landbouw niet langer drager van natuur

De snelle stedelijke ontwikkeling van Nederland zet een punt achter een periode waarin de begrippen cultuurlandschap en boerenlandschap vrijwel synoniem waren. Verder rekent de moderne landbouw af met het idee dat boeren vanuit hun professie goede natuurbeheerders zijn.

De landbouw heeft zich namelijk een schaal, flexibiliteit en intensiteit aangemeten, die zich niet meer laat combineren met enige natuurwaarde van betekenis, ook niet bij een verdere aanscherping van de milieuwetgeving. Alleen de zwaarste beheerspakketten in het kader van de Relatienota bieden ruimte aan meer dan

marginale natuur (Engelsma & Waardenburg, 1994).

De aftakeling van de resterende natuur in het landbouwgebied heeft onder-tussen duidelijkheid gebracht waar het gaat om de definiëring van het begrip natuur. Daarbij wordt natuur steeds minder in afhankelijkheid van landbouwkundige beheersmethoden gezien en steeds meer als een op zich zelf staande grootheid: de 'oernatuur' van hierboven.

Alleen in een aantal speciale gevallen (trilvenen, blauwgraslanden e.d.) zal een extensief landbouwkundig gebruik gecontinueerd moeten worden, omdat er (voorlopig) geen natuurlijk alternatief voorhanden is en vanwege de grote natuurhistorische betekenis van dergelijke cultuurlandschappen. Het getuigt echter van weinig realiteitszin om de landbouw ook in de toekomst een belangrijke rol toe te dichten in het beheer van natuurgebieden. Dat is zoïets als roeien tegen de stroom in, op de verkeerde rivier.

Er dient zich kortom een nieuw cultuurlandschap aan, waarin we alleen ruimte kunnen creëren voor de natuur, door te zoeken naar nieuwe samenwerkingsverbanden; naar maatschappelijke activiteiten, die wél blijvend ruimte kunnen scheppen voor natuurlijke processen.

Deze zoektocht is een logisch antwoord op de teloorgang van de landbouwkundig beheerde natuur. Het is zelfs de enige reële optie voor natuurbescher-

Rivierduinen

De onvoorspelbaarheid van natuurlijke processen laat zich wellicht nog het best illustreren aan de hand van het Millingerduin. In nog geen vijf jaar tijd is hier een complex van intensief bemeste weilanden en maispercelen veranderd in een geomorfologisch lustoord.

Het eenvoudigweg stoppen met egaliseren, inzaaien en bemesten van de rivieroever heeft op deze dynamische plek tot een fascinerend duinenlandschap geleid. De overheersende zuidwesten wind waait het zand vanuit de kribvakken op tot metershoge duinen. Hoogwaters breken door de jonge duintjes heen, waardoor diepe kolken en spoelzandwaaiers ontstaan. De met water verzadigde bovengrond laat zich gemakkelijk door de rivier verplaatsen. Op stromingsluwe plekken kunnen tijdelijk drijfzanden ontstaan.

De perceelsgewijze monotonie van het landbouwlandschap heeft plaatsgemaakt voor een oneindig gevarieerd leefmilieu voor honderden plante- en diersoorten. Daaronder zijn pioniers als het Bilzekruid (*Hyoscyamus niger*) en de Kleine plevier (*Charadrius dubius*), ruigtekruiden als de Kleine kaardebol (*Dipsacus pilosus*) en het Knolribzaad (*Chaerophyllum bulbosum*), maar ook echte rivierduinsoorten als de Kleine ruit (*Thalictrum minus*) en de Wolfsmelkpijlstaaart (Helmer & Willink, 1994).

Met een rivier die het leven permanent aanvoert in de vorm van zaden, eitjes, larven of takken die uitlopen raakt zo'n oever verbazingwekkend snel weer gekoloniseerd door zijn natuurlijke bewoners.

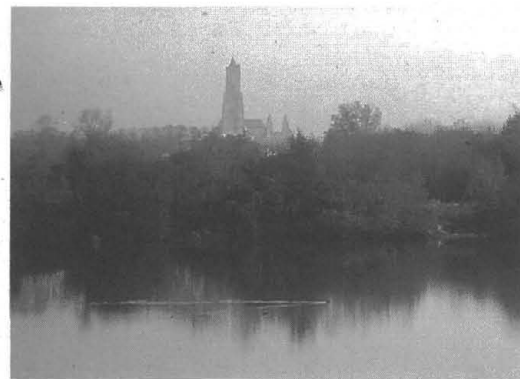
mers die zich blijven realiseren dat de verhouding tussen natuur en cultuur in Nederland een levende relatie is.

Nieuwe partners

Met het rivierengebied als voorbeeld geven we hierna een kort overzicht van maatschappelijke activiteiten, die gebaat zijn bij natuurontwikkeling en die gezamenlijk kunnen bijdragen aan een gezonde economische basis voor het ecologisch herstel:

RIVIERBEHEER

Brede uiterwaarden zonder zomerkades, maar met nevengeulen, uitslijpgeulen en kwelstrangen vergroten de doorstroomcapaciteit van het winterbed en daarmee de veiligheid tijdens hoogwaters. De ont-

Natuurontwikkeling in het hart van Arnhem: uiterwaardpark Meinerswijk (foto: W. Overmars).

wikkeling van de uiterwaarden tot één samenhangend natuurgebied, verschaft de rivierbeheerder een grotere flexibiliteit van handelen in het oplossen van knelpunten met betrekking tot de dijkverbetering, het beheer van de scheepvaartroute e.d.

Wat het kwaliteitsaspect betreft is ook de rivierbeheerder zich bewust van het feit dat het schoner maken van rivieren (zie het succes van het Rijnactieplan) alleen tot een werkelijk herstel van de levensgemeenschap leidt wanneer ook de natuurlijke biotopen weer voorhanden zijn. Rijkswaterstaat werkt momenteel dan ook volop mee aan natuurontwikkelingsplannen in het kader van het project Natuurlijke Rivieroever, Hoofdtransportas Waal e.d.

KLEIWINNING

De Nederlandse rivieren voeren jaarlijks grote hoeveelheden klei aan. Dit levert in principe een oneindige grondstoffenvoorraad op voor de baksteenindustrie, dijkverbetering e.d. Winning van deze klei draagt bij aan de vergroting van de doorstroomcapaciteit van de uiterwaarden, hetgeen de veilige doorvoer van ijs, water en sediment ten goede komt.

Kleiwinning op voormalige landbouwgronden heeft bovendien als voordeel dat de vaak zwaar bemeste bovengrond verwijderd wordt, waardoor een gunstiger uit-

gangssituatie voor natuurontwikkeling ontstaat. Onder de kleilaag bevindt zich doorgaans een historisch zandrelief van geulen en ruggen uit de periode van vóór de aanleg van zomerkades. Deze ondergrond vormt, na 'reliëfvolgende ontkeuring' de basis voor de ontwikkeling van nevengeulen, rivierduinen e.d.

Zowel de branche-organisatie KNB als de afzonderlijke baksteenfabrikanten werken momenteel met het Wereld Natuur Fonds samen aan de realisering van een groot aantal natuurontwikkelingsprojecten.

DRINKWATERWINNING

Voor een duurzame voorziening in de Nederlandse drinkwater-behoefte wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van rivierwater of oeverinfiltraat uit het rivierengebied. De infiltratiegebieden moeten zoveel mogelijk gevrijwaard zijn van bemesting en bestrijdingsmiddelen. Bovendien is in veel gevallen beëindiging van de diepe, landbouwkundige, ontwatering gewenst ter conservering van het gebiedseigen water. Natuurontwikkeling in dergelijke gebieden wordt vanuit de drinkwatersector (VEWIN, provinciale waterwinbedrijven) gestimuleerd.

WONEN

Veel mensen ervaren de nabijheid van natuurgebieden als een belangrijk pluspunt bij de keuze van hun woning. Deze relatie kan ook actief benut worden voor de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden. In de aanlegkosten van een nieuwe woonwijk kan dan de aankoop of inrichting

Vrije toegankelijkheid

Vrijwel alle voorbeeldgebieden langs de grote rivieren zijn, ook buiten wegen en paden, vrij toegankelijk voor het wandelend publiek. Borden 'verboden toegang' hebben plaatsgemaakt voor welkomstborden.

De achterliggende redenering is simpel: de toekomst van de Nederlandse natuur staat of valt met de betrokkenheid van de bevolking bij haar eigen leefomgeving. Kinderen moeten zich weer van jongs af aan kunnen uitleven in natuurgebieden.

Natuurlijk leidt een vergaande toegankelijkheid ook tot verstoring van natuurwaarden, maar dat weegt ons inziens niet op tegen de voordelen. Bovendien treedt door de ruigtes en moerassen, het ijle padennet en door de aanwezigheid van grote grazers een haast vanzelfsprekende zonering van de gebieden op.

Het spanningsveld tussen vrije toegang en kwetsbare natuur laat zich op twee, principieel verschillende manieren benaderen. De negatieve benadering is het afsluiten van natuurgebieden en voorlichting/educatie op een afstand (in de klas, op video, in musea). Ook al brengt men op deze manier veel kennis over, het leidt toch tot een verminderde betrokkenheid bij de natuur zelf en een afnemend draagvlak voor nog meer natuur, waar je niet in kan of waar je niets mag. Het risico bestaat om in een neerwaartse spiraal terecht te komen, waarin steeds kleinere natuurgebiedjes onder steeds grotere druk komen te staan.

De positieve benadering is een ver-

Nevengeulen

In 1992 lanceerde het Wereld Natuur Fonds het plan Levende Rivieren, waarin

ook andere denken wordt voor de ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden. In de aanlegkosten van een nieuwe woonwijk kan dan de aankoop of inrichting

terecht te komen, waarin steeds kleinere natuurgebiedjes onder steeds grotere druk komen te staan.

De positieve benadering is een ver-

tense manier te beleven. Onze ervaring is dat mensen de uitbreiding van natuurgebieden op deze manier ook als uitbreiding van hun eigen vrijheid ervaren, waardoor je in een opwaartse spiraal belandt.

Problemen als het plukken van zeldzame bloemen of het verstoren van schuwe vogels vinden hun uiteindelijke oplossing alleen in grotere natuurgebieden en niet in strenger toezicht.

De beheerder kan zich in de publieksbegeleiding beperken tot het voorkomen van excessen (cross-motoren, stroperij, vuilstort e.d.). Omdat hij zich ook niet meer hoeft bezig te houden met klasieke beheerstaken als houtkap, maaien, inscharen van boerenvee e.d., houdt hij

belmuggen; een in het Nederlandse rivierengebied vrijwel uitgestorven diergroep, die in het ecosysteem een cruciale rol speelt. De muggelarven filteren de algen uit het water en vormen zo de schakel tussen de primaire plantaardige productie en ander dierlijk leven in en langs de rivieren.

De terugkeer van deze levensgemeenschap is mogelijk door ontkeuringen zodat uit te voeren dat historische geulen onder die klei weer met de rivier gaan meestromen.

In juni 1994 werd, min of meer provisorisch, de eerste nevengeul bij Beneden-Leeuwen langs de Waal opengegraven (Bakker & Cals, dit nummer).

Nevengeulen

In 1992 lanceerde het Wereld Natuur Fonds het plan Levende Rivieren, waarin

RECREATIE

In onze, bijna overgecultiveerde schappij zoeken steeds meer mensen contrast met hun dagelijks leven in rechte natuurgebieden. We zag eerder in de toenemende vraag naar natuurlijke reizen, maar we zien het in de toeloop naar de nieuwe natuurgebieden in het rivierengebied. De ontwikkeling van dergelijke gebieden voor huis dient zo meerdere belangen: natuur, een groter recreatieaanbod, milieubelang van minder reiskilometers. Het Wereld Natuur Fonds en de proberende gezamenlijk aan dit streven en voeten te geven.

Foto boven. Wildernis-ervaring in de jonge ooibossen bij Maastricht ; La Frayère du Petit Gravier (foto: W. Helmer).

Foto onder. Begraasde ooibossen in de Keekerdome waard (foto: F. Schepers).

meer tijd over voor voorlichting en publiciteit, zaken die voor de toekomst van de Nederlandse natuur en de betrokkenheid van mensen daarbij van veel groter belang zijn.

Natuurlijke begrazing

Vast onderdeel van de natuurontwikkelingsprojecten in het rivierengebied is het herintroduceren van natuurlijke begrazing. Vrij rondtrekkende kuddes paarden en runderen en beverfamilies worden als een belangrijk onderdeel van het rivierecosysteem gezien.

Vele honderden plante- en diersoorten, die kenmerkend zijn voor het rivierengebied, zijn mee-geëvolueerd met een of andere vorm van herbivorie. Dit geldt voor talloze insecten, voor stroomdalplanten, weidevogels enz. Met de herbivoren keert ook een groot deel van deze 'begeleidende' soorten weer terug in de nieuwe natuurgebieden. Veel soorten na decennia of zelfs eeuwen van afwezigheid, anderen komen vanuit cultuurgraslanden,

hooilanden of grienden uit de omgeving en hernemen hun natuurlijke niche in het ecosysteem. Voorbeelden zijn de Gulden sleutelbloem (*Primula veris*) en Koninginsepages in een aantal Maasuitervwaarden en de massale uitbreiding van Kruidstak (*Ononis repens*) en Kruisdistel (*Eryngium spec.*) in de Millingerwaard.

Met het loslaten van bevers, wilde paarden, runderen en in de toekomst wellicht edelherten en wilde zwijnen in het rivierengebied wordt dus een herstel van het natuurlijk ecosysteem beoogd. Daarmee nemen we uitdrukkelijk stelling tegen de veel gehoorde opvatting als zou begrazing een 'goedkope maatregel ter vervanging van menselijke beheersmethoden' zijn. Een dergelijk uitgangspunt getuigt ons inziens van menselijke zelfoverschatting en een gebrekkig inzicht m.b.t. het natuurlijk functioneren van het rivierecosysteem. De oneindige reeks microgradiënten, die onder invloed van natuurlijke begrazing ontstaat, en waarin andere planten en dieren in de loop van miljoen-

Ooibossen

De recente, spontane ontwikkeling van ooibossen op tientallen plaatsen in het rivierengebied (in kribvakken, verlaten kleiputten en steenfabrieksterreinen) is kenmerkend voor de veranderende relatie tussen mens en natuur in dichtbevolkt Nederland.

Voor het eerst in de geschiedenis van dit land creëren de Nederlanders bewust en op grote schaal ruimte voor de zelfstandige ontwikkeling van inheemse bossen. Begraasde ooibossen lenen zich bij uitstek voor wilderniservaringen (Helmer, 1994). De enorme groei-kracht, de ruimtelijke afwisseling, de plotselinge ontmoetingen met rondtrekkende kuddes, het grillige padenpatroon; het zijn allemaal elementen die passen in het terug naar de natuur verlangen van de stedeling. En tijdens hoogwaters is het rondvaren in een jungle, die vijf meter onder water staat, voor iedereen een sensatie.

Recreatieve belangen kunnen zo een belangrijke impuls geven aan de terugkeer van een vrijwel verdwenen levensgemeenschap. Door hun rijke structuur behoren natuurlijke ooibossen tot de rijkste ecosystemen van Europa. Inventarisaties van wat oudere ooibossen langs de Maas bij Maastricht (Hochter Bampd en Petit Gravier) geven een indruk van wat ons straks op veel grotere schaal te wachten staat: broedvogeldichtheden van meer dan 30 paar per ha waaronder Buidelmezen (*Remiz pendulinus*), Ijsvogels (*Alcedo atthis*) en kolonies van Blauwe reigers (*Ardea cinerea*). De bossen zijn rijk aan lianen, als Hop (*Humulus lupulus*) en Bosrank (*Clematis vitalba*), en hebben een gevarieerde kruidlaag met Daslook (*Allium ursinum*), Heksenkruid (*Circaea spec.*) en Groot glaskruid (*Parietaria officinalis*). Kenmerkende insecten zijn de Muskusboktor en de Hoornaar. Dankzij een goede zaadaanvoer vanuit de Ardennen verloopt de ontwikkeling naar hardhoutooibos met essen, iepen en eiken hier snel (Shepherd & Kurstjens, 1994).

Natuurlijke hooilanden

Ook in het rivierengebied is het geregeld maaien en afvoeren van de kruidenvegetatie binnen het natuurbeheer een geliefkoosde methode om bepaalde vegetatietypen in stand te houden of te ontwikkelen. Veel stroomdalplanten hadden met name in hooilandreservaten hun laatste refugia. Daarom is het interessant om te zien dat veel van de klassieke hooilandsoorten zoals Beemdkroon (*Knautia arvensis*), Grote ratelaar (*Rhinanthus angustifolius*), Rapunzelklokje (*Campanula rapunculus*) en Veldsalie (*Salvia pratensis*) zich nu blijken te vestigen in extensief begraaide uiterwaarden (Koningssteen, Millingerwaard, Dilkensweerd enz.).

Natuurlijke begrazing leidt tot vegetatiestructuren waarin pioniers, kortgrazige stukken, zomerruigtes, winterruigtes, struwelen en bosjes naast elkaar kunnen voorkomen. Bij een begrazingsdichtheid van 1 paard/rund per 3-4 ha nemen zomerruigtes een aanzienlijk deel van de oppervlakte in en dat is juist het milieu van de hooilandsoorten. Hier eten de grazers 's winters pas op wat ze in de zomerse overvloed hebben laten staan. Er heeft kortom een optimale bloei en uitzaaiing kunnen plaatsvinden in een grazige vegetatie, die in het voorjaar weer kort is. Hier zien we de natuurlijke equivalent van het hooilandbeheer. Bovendien hoeven in de 'natuurlijke hooilanden' vlinders, sprinkhanen en andere dierlijke bewoners niet te vrezzen voor de jaarlijkse slachting door het maaien.

Koniks in het natuurgebied Dilkensweerd bij Ohé en Laak (foto: W. Overmars).

nen jaren hun plek hebben gevonden, laat zich niet door enig menselijk snoei-, zaag- of maaiwerk benaderen, laat staan vervangen.

Natuurontwikkeling versus Relatienota

In het voorgaande is duidelijk geworden dat natuurontwikkeling zich in het rivierengebied laat combineren met recreatie, rivierbeheer, delfstoffen- en drinkwaterwinning e.d., maar dat het zich niet verdraagt met moderne landbouw.

Een natuurlijke waterhuishouding in grote begrazingsgebieden, waar ook het publiek vrij kan rondzwerven, gaat niet samen met zelfs de meest elementaire behoeften vanuit de landbouw.

Dat er desondanks steeds weer stemmen opgaan om het beheer van natuurgebieden door boeren te laten verzorgen moet dan ook vooral gezien worden tegen de achtergrond van de beroerde economische perspectieven voor de huidige landbouw. Met natuurbeheer heeft het allemaal weinig te maken.

Nemen we bijvoorbeeld de beheersgebieden in het kader van de Relatienota, die her en der in het rivierengebied zijn gesitueerd, dan zien we alleen bij de zwaarste beheerspakketten enige natuurwaarden van betekenis ontstaan (Engelsma & Waardenburg, 1994). De kosten (en bureaucratie), die dat met zich meebrengt, zijn op termijn ook nog eens

hoger dan die voor grondverwerving en beheer t.b.v. natuurontwikkeling (Schrijver & Wiersma, 1994), waarbij in het laatste geval bovendien een veel rijker en voor het publiek toegankelijk ecosysteem tot ontwikkeling kan komen.

Natuurontwikkeling versus natuurbouw

Natuurontwikkeling, zoals wij dat hierboven beschreven hebben is een poging om de mens een wat bescheidener rol te geven in zijn omgang met de natuur. Minder beheerder en manipulator en meer betrokken toeschouwer.

Hoe moeilijk dit is, blijkt uit de opkomst van het begrip 'natuurbouw'. Zoals er in het natuurbehoud mensen rondlopen, die denken dat ze de natuur door een strak beheer naar hun hand kunnen zetten, zo zijn er ook 'natuurbouwers', die geloven in de maakbaarheid van de natuur. Opnieuw krijgt de natuur niet zelf de kans zich te ordenen, maar worden bomen geplant, vennen gegraven en duinen opgeworpen onder het mom van natuurontwikkeling. Opnieuw is het niet de

natuur zelf die we zo te zien krijgen, maar ons eigen beeld daarvan.

Voor een buitenstaander bestaat er wellicht geen wezenlijk verschil tussen de natuurgebieden in het rivierengebied, die het gevolg zijn van reliëfvolgende ontkeiling, en het graven van nieuwe vennen en beeklopen. Toch is er een principieel onderscheid. Reliëfvolgende ontkeiling wordt niet ingegeven door het idee van de maakbaarheid van de natuur. Primair staat een economische activiteit (kleiwinning) die aangegrepen wordt om ruimte te creëren voor de natuur. Vervolgens wordt die natuurlijke ontwikkeling zo min mogelijk gestuurd. Door bij de ontkeiling rekening te houden met het grillige, historische reliëf van de zandondergrond (in tegenstelling tot de klassieke winning waarbij vrij willekeurige dammen en putten ontstonden), wordt bovendien voortgebouwd op de karakteristieke morfologie van een gebied.

Dit is wezenlijk anders dan natuurbouw-projecten, waarbij het gegraveerd ingegeven wordt door een bepaald natuurdoel. De soms door natuurbeschermers opgevoerde 'dronken bulldozermachinist' die zulk heilzaam werk zou doen, staat haaks op de in onze ogen benodigde zorgvuldigheid in de omgang met de cultuur, de geomorfologie en de karakteristieke natuurlijke potenties, die op iedere plek in Nederland een unieke aanpak vragen, waar het gaat om de ontwikkeling van natuur en landschap.

Natuurontwikkeling en het historisch cultuurlandschap

Bovengenoemde zorgvuldigheid met wat wij de 'genius of the place' noemen, voorkomt ook dat er door natuurontwikkeling een vervlakking van het Nederlandse landschap optreedt. Integendeel: de enorme differentiatie die in de Nederlandse bodem- en waterhuishouding aanwezig is en die eeuwenlang ook de basis is geweest voor een gevarieerd landgebruik is pas de laatste decennia grootschalig genivelleerd door vooral landbouwkundige ingrepen als ontwatering en ruilverkaveling.

Natuurontwikkeling kan de geomorfologische karakteristiek van een gebied weer zichtbaar maken, kan cultuurelementen weer in hun natuurlijke context plaatsen en daarmee een draad oppakken, die door schaalvergroting in de landbouw verloren leek te gaan.

Natuurontwikkeling is dus geen breuk met de cultuurhistorie, maar een eigentijd-

se cultuuruiting, die opnieuw keuzes maakt in de te handhaven of juist uit het landschap te verwijderen elementen. Die keuze wordt ingegeven door een streven naar meer ruimte voor op zichzelf staande natuur, de intense beleving daarvan door zoveel mogelijk mensen, en een landschap waarin belangrijke cultuurelementen een nieuwe samenhang vertonen.

Het rivierengebied als voorbeeld

De grote rivieren vormen een kansrijk gebied voor natuurontwikkeling. Het gaat immers om een gebied waar de natuurlijke dynamiek nog prominent aanwezig is, waar een voortdurende aanvoer van zaden, insecten en ander leven is en waarin de uiterwaarden een relatief dun bevolkt gebied vormen. Ten onrechte ontstaat daardoor wel eens de indruk dat natuurontwikkeling in andere delen van Nederland minder kans van slagen zou hebben.

De principes van natuurontwikkeling zoals hierboven geschetst en het ruimte geven aan natuurlijke processen zijn namelijk niet aan een bepaalde plaats of schaal gebonden. Het is een houding ten opzichte van de natuur die overal, maar telkens op een andere manier, haar vruchten afwerpt, of het nu om de ontwikkeling van natuurlijk bos op de Veluwe gaat of om het herstel van brakwatermilieus in de oude havengebieden van Rotterdam.

Er zijn in Nederland momenteel veel gebieden met een noodlijdende landbouw of bosbouw, met geringe natuurwaarden, met hoge ecologische potenties en lagere grondprijzen dan in het rivierengebied. Een reis langs de Friese Waddenkust, de verkavelde kwelgebieden in Groningen en Drenthe, de gekanaliseerde Gelderse en Limburgse beken en de Brabantse produktiebossen maakt wat dat betreft veel duidelijk. Samenwerking met recreatiebelangen, drinkwaterbedrijven of andere kapitaalkrachtige bondgenoten dient zich op vrijwel alle plaatsen aan.

Met het zorgvuldig benutten van die kansen kan natuurontwikkeling een belangrijke bijdrage leveren aan de vernieuwing van het Nederlandse cultuurlandschap.

Literatuur

- Engelsma, F.J. & H.W. Waardenburg, 1994. Effektiviteit van de relatienota. Bureau Waardenburg, rapportnr. 93.05.
 Helmer, 1994. Ooibos als wildernis-attractie. Nederlands Bosbouw tijdschrift 66 (6): 209-214.

Helmer, W. & G. Willink, 1994. Een nieuw rivierenlandschap krijgt gestalte. *Natura* 91 (7): 151-154.

Schrijver, C.W.J. & J.D. Wiersma, 1994. Onderzoek naar de financiële gevolgen van het relatienotabeleid. Berenschot Interim management, rapportnr. A 5751.

Shepherd, D. & G. Kurstjens, 1994. Hochterbamp. Jaarverslag 1993, Stichting Ark.

Wereld Natuur Fonds, 1992. Levende Rivieren.

Summary

Living nature in a new man-made landscape

Nature development is creating room for natural processes. Within a few years, this approach has in the Dutch river-area lead to the return of nearly forgotten ecosystems in streaming side channels, seepage meanders, living river dunes and grazed alluvial forests.

The setting of nature development is an ever increasing urbanization of society with a growing need for more and accessible natural areas. Space for nature can often be achieved by linking it with financially strong functions, such as river management, mining and drinking-water collection.

Meanwhile, agriculture has assumed such scale, flexibility and intensity that it is not to be combined any more with any natural value of importance, not even if environmental laws are further tightened up. The traditional combination of agriculture and nature can only be maintained in nature reserves of great cultural and historical importance if subsidized.

Outside these areas there is the opportunity to develop a new man-made landscape with more room for spontaneous nature. In nature development it is important to anticipate the 'genius of the place'; the characteristic geomorphology and the natural potential of an area which, for any location in The Netherlands, demand a unique approach.

Drs. W. Helmer
 Meerwijkselaan 29
 6564 BS H-Landstichting
 080-239835

Ing. G. Litjens
 Meginhardweg 35
 6841 HB Arnhem
 085-215375

Drs. W. Overmars
 Jan de Jagerlaan 2
 6998 AN Laag-Keppel
 08348-2190

Auteurs zijn oprichters van Strooming B.V. en (mede-) bestuursleden van de Stichting Ark